

16 בדצמבר 2015

לכבוד
גב' מיכל כהן
מנכ"לית משרד החינוך
משרד החינוך
ירושלים

שלום רב,

הנדון: ספר הלימוד החדש באזרחות ומחונן המושגים

אנו פונים אליך בבקשה דחופה לעצור את פרסום הנוסח החדש של ספר הלימוד באזרחות לחטיבה העליונה (להלן: "ספר האזרחות"). בנוסף, אנו מבקשים שמשרד החינוך יבנה מחונן מושגים חדש שיחליף את המחונן הקיים שפורסם לאחרונה, הכל כפי שיפורט להלן.

רקע:

האגודה לזכויות האזרח הינה ארגון זכויות האדם הגדול והוותיק במדינת ישראל שעוסק בכל קשת זכויות האדם ומקדם זכויות אדם באמצעות מגוון כלים, לרבות הכלי החינוכי. מחלקת החינוך של האגודה עוסקת בקידום החינוך לשוויון ודמוקרטיה ולחינוך נגד גזענות. בין השאר, פיתחנו במהלך השנים כלים שיש בהם כדי לסייע לצוות ההוראה להתמודד עם תופעות של גזענות ואפליה, וכן צברנו ניסיון רב שממנו צמחו תובנות רבות לגבי אמצעים וכלים שהמערכת יכולה לנקוט בהם כדי להעמיק ולטייב את החינוך לדמוקרטיה ולשוויון. בין היתר, המחלקה מפעילה מגוון תכניות חינוכיות בבתי ספר, אל מול צוותי ההוראה, וכן במוסדות להכשרת מורים לרבות בקרב מורים לאזרחות, ועובדת בשיתוף פעולה רב שנים עם משרד החינוך.

לגופו של העניין נשוא מכתבנו זה, כבר בשנת 2013, עם פרסום שמונת הפרקים הראשונים של ספר האזרחות, העבירה האגודה לזכויות האזרח את הערותיה על הספר למשרד החינוך. במכתבינו למשרד החינוך מיום 10.10.2013 ו-24.11.2013 (המכתבים מצורפים כנספחים למכתב זה), ובפגישות שונות עם גורמים שונים במשרד במהלך השנתיים האחרונות הצגנו את הביקורת שלנו על הספר ותהליך הפקתו ועמדנו שוב ושוב על המגמות הבעייתיות והחמורות בחומרים

המתפרסמים. מאז ועד היום פורסמו גם חוות דעת נוספות של אקדמאים ואנשי מקצוע המעידות, בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, על כך שמדובר בספר בעייתי ומלא ליקויים הסותרים את מהות החינוך בחברה דמוקרטית.

יש לציין, כי אנו מודאגים מאוד מעתיד מקצוע האזרחות, שאנו רואים בו מקצוע מרכזי ומשמעותי בחינוך לערכים דמוקרטיים וחינוך לחיים משותפים במדינה, ובבניית אזרחות דמוקרטית וחברה פלורליסטית רב-תרבותית. דווקא בימים אלה, בהם גילויי הגזענות מתרחבים בחברה, וסקרים ומחקרים שונים מצביעים על נסיגה בערכי דמוקרטיה בקרב בני נוער, חשוב שמשרד החינוך ירחיב בצורה משמעותית את היקף העיסוק בדמוקרטיה במקצוע האזרחות, ויאמץ תפיסה דמוקרטית ופלורליסטית יותר בהכנת חומרים אשר יאפשרו דיון פתוח ודמוקרטי תוך מתן מקום של ממש לעמדות, קבוצות וזרמים שונים בחברה, ובמיוחד למיעוט הערבי בישראל, הנרטיב שלו, מעמדו, זכויותיו, מציאות חייו ועמדותיו בשאלות מהותיות.

להלן עיקר הביקורת שלנו על ספר האזרחות ועל מחוון המושגים:

1. תוכן בעייתי:

א. **עיצוב מקצוע חד-ממדי המבוסס על תפיסה פוליטית אחת:** הנוסח החדש של ספר האזרחות כולל חומרים ומושגים המוגדרים בעיקר לפי תפיסה צרה של דמוקרטיה ואזרחות הנגזרת מתפיסת עולם אתנו-לאומית, תוך התעלמות ממגוון הדעות הקיימות בציבור ובאקדמיה, ובמיוחד העמדות המרכזיות בקרב המיעוט הערבי בישראל שמהווה כ-20% מאזרחי המדינה. אנו רואים בזה צמצום משמעותי של מרחב הדיון הדמוקרטי, ועיצוב האזרחות כמקצוע חד-ממדי שמבסס לגיטימציה לגישה פוליטית אחת, תוך עשיית דה לגיטימציה לגישות אחרות. דבר זה מנוגד למטרות החינוך הממלכתי ולמטרות תכנית הלימודים באזרחות שמדגישות את ערכי הדמוקרטיה המהותית, ובמיוחד את הפלורליזם והצורך בחשיפה משמעותית של התלמידים למגוון הדעות והקבוצות בחברה. המגמות הללו, שמאפיינות את הנוסח החדש של ספר הלימוד ואת מחוון המושגים, פוגעות בסיכוי לחיים משותפים בין קהילות שונות ובמאבק להעמקת הדמוקרטיה בחברה. בנוסף, הן מהוות פגיעה אנושה בחינוך לדמוקרטיה במערכת החינוך שגם כך היא מתקשה מאוד לעמוד אל מול התפשטות הערכים האנטי דמוקרטיים והגזעניים בחברה.

ב. **החומרים על הדמוקרטיה:** מקצוע האזרחות הוא המקצוע המרכזי, ואולי היחיד, שאמור ללמד גוף ידע מקיף ומלא בנושא דמוקרטיה, בנוסף למיומנויות ולערכים דמוקרטיים. הכנסת חומרים חדשים שמטרתם העמקת הזהות היהודית של החברה היהודית ושל המדינה (שרובם נלמדים במקצועות לימוד שונים ומוטמעים היטב בתרבות הבית

ספרית), לא מאפשרת העמקה ראוייה בנושא הדמוקרטיה בישראל, במיוחד לאור המציאות המורכבת במדינה. חשוב שמשרד החינוך ירחיב את לימודי הדמוקרטיה במקצוע האזרחות לאור הצורך שהולך ומתחזק בכך בעקבות גילויי הגזענות הקשים המתרחבים בחברה, וממצאי המחקרים שמציירים תמונה של התפשטות דעות וגישות אנטי דמוקרטיות במיוחד בקרב הצעירים.

ג. **החומר על המיעוט הערבי:** עיון מעמיק בחומרים השונים על המיעוט הערבי בישראל מלמד, שחומרים אלה נכתבו מתוך תפיסה ואינטרסים פוליטיים ממסדיים, ולא בהתבסס על ידע אקדמי מוצק ולא על סמך תפיסות מרכזיות של המיעוט הערבי לגבי זהותו, מעמדו, מציאות חייו, הקשיים שלו, עמדותיו לגבי סוגיות מרכזיות ושאיפותיו במדינה. כמו כן, החומרים כוללים אי דיוקים רבים והם מתעלמים מהנרטיב ההיסטורי הערבי פלסטיני, שבלעדיו קשה להבין ולהכיר בצורה מהותית את המיעוט הערבי ואת בעיותיו במדינה. חומר זה פוגע במיעוט הערבי ובצרכיו החינוכיים, ולא מאפשר לציבור היהודי להכיר בצורה כנה, עמוקה ואמיתית את האוכלוסייה הערבית שמהווה כחמישית מאוכלוסיית המדינה. אחת הדוגמאות לעיוות ולאי דיוקים היא הגדרת מעמד השפה הערבית במחונן, שמתעלמת מהיותה שפה רשמית ומסתפקת בציון שיש לה מעמד מיוחד. מעבר לכך שעובדתית זה פשוט לא נכון, ההבדל בין שפה רשמית לבין שפה עם מעמד מיוחד הוא משמעותי מבחינה משפטית וחברתית. נכון שיש גורמים פוליטיים שונים המעוניינים להפחית מהמעמד הפורמאלי שיש לשפה הערבית במדינה, אך זה אינו משקף את המצב החוקי כיום ולא את רצון המיעוט הערבי שנאבק למען חיזוק מעמדה של השפה הערבית במרחב הציבורי. האזכור של השפה הערבית כשפה רשמית בא בסעיף שמדבר דווקא על מעמד השפה העברית, ומתוך דגש שמדובר בחוק בריטי ושחסר בישראל חוק שמגדיר את מעמדה המועדף של השפה העברית שמבטא את הגדרת המדינה כיהודית.

נוסף לכך, חומר זה מגביר את הניכור של האוכלוסייה הערבית ממערכת החינוך, במיוחד התלמידים והמורים, לאור הפער העצום בין המציאות שהתלמידים, המורים וההורים חיים לבין החומר הקיים בחומר הלימוד שרחוק מלשקף את ההווה של הערבים במדינה. לחיזוק מגמות הניכור ממוסדות חינוך ממלכתיים יהיו השלכות חמורות בתחומים השונים. בין היתר, אי האימון של המיעוט הערבי יביא לכך שבתי ספר יאבדו את מקומם כמקום לחינוך לערכים.

זאת ועוד, השנים האחרונות התאפיינו בכך שמערכת החינוך הערבית קיבלה את חומרי הלימוד החדשים בשפה הערבית בעיכוב משמעותי ממועד פרסומם בעברית, ובאיכות תרגום ירודה וללא תהליך משמעותי של התאמה. מצב זה סותר את הזכות לשוויון ההזדמנויות במיוחד כשתלמידים יהודים וערבים ניגשו לאותה בחינה. מציאות זו,

שמתווספת לבעיות הקשורות לתוכן, מחמירה את המצב בהוראת האזרחות בחברה הערבית.

חשוב לציין, שאנשי חינוך רבים מהחברה הערבית פנו לאגודה במהלך השנים האחרונות בעניין מקצוע האזרחות, והציגו טענות רבות הדומות לדברים המתוארים במכתב זה, וסוגיות נוספות שראוי להתייחס אליהם בכובד ראש, כמו הטענות בדבר נסיגה ברמת השיתוף שלהם במקצוע שמורגשת בשנים האחרונות.

ד. **נושא הגזענות:** חמור במיוחד, שמקצוע האזרחות לא כולל גוף ידע משמעותי בנושא תופעת הגזענות בכלל, ובחברה בישראל בפרט. המושג גזענות לא נכלל בכלל בחינוך המושגים של המקצוע. הדבר תמוה במיוחד נוכח העובדה שמשרד החינוך הביע בשנים האחרונות לעיתים קרובות את כוונתו להיאבק בתופעת הגזענות. לא ברור כיצד ילמדו התלמידים לעומק על תופעה מסוכנת זאת, אם המקצוע המרכזי שאמור לחנך לאזרחות לא כולל את המושג הזה, וגוף ידע כזה לא נמצא בשום מקצוע חובה אחר. חשוב לציין, שחינוך נגד גזענות לא יצלח אם יסתכם בלימוד גוף ידע ומושגי יסוד בלבד. בלי לימוד שיטתי רחב היקף וחובה לכלל התלמידים של גוף ידע בסיסי כזה על תופעת הגזענות, הסיכוי להצלחת תכניות אחרות בנושא חינוך נגד גזענות, בין אם של המשרד עצמו או של החברה האזרחית, יהיה נמוך במיוחד. יתרה מזו, הגישה המצמצמת לדמוקרטיה והיחס למיעוט הערבי בישראל בספר עלולה לשרת תפיסות עולם גזעניות.

2. תהליך העבודה הלא תקין:

א. **אי שיתוף מומחים ערבים בתהליך כתיבת הספר:** בתהליך הכנת החומרים לא שותפו אנשי מקצוע ומומחים ערבים, לא כיועצים ולא ככותבים. הדבר בעייתי מאוד, במיוחד כשמדובר בתכנית לימודים אחידה ובבחינת בגרות משותפת. חומרי לימוד במצב שכזה צריכים להיות מעוצבים בתהליך דיאלוגי שמשותף נציגים משמעותיים מהקבוצות ומהזרמים השונים בחברה, וזאת מתוך רצון ונכונות להגיע להסכמות על התכנים. גם כאשר מתגלים חילוקי דעות בסוגיות מסוימות הדבר צריך למצוא ביטוי בחומרים הלימודיים. מצב זה, מהווה נסיגה חמורה מהמצב שאפיין את תהליך העבודה על הספר בגרסתו המקורית.

ב. **אי שיתוף מומחי מדע המדינה בעלי השקפות עולם שונות בתהליך כתיבת הספר:** בתהליך לא שותפו בצורה משמעותית ולאורך כל תהליך כתיבת החומרים מומחים מתחומי מדע המדינה המשקפים תפיסות עולם פוליטיות שונות. בעבודה חינוכית מקצועית, מעורבות שוויונית של מומחים בעלי השקפת עולם שונה היא עיקרון יסודי, דבר שלא אפיין את העבודה על החומרים החדשים.

לאור כל האמור לעיל, אנו מבקשים ממשרד החינוך שלא לפרסם את ספר האזרחות בנוסחו החדש ולהורות על הכנת ספר אזרחות חדש, המתחשב בביקורת המפורטת לעיל, וזו שהושמעה מצד מורים ומומחים אחרים מתחום החינוך ומדעי החברה בקשר עם ספר זה.

בנוסף, אנו מבקשים לכתוב מחדש את מחוון המושגים תוך אימוץ תפיסה פלורליסטית ודמוקרטית ובהסתמך על גישות מבוססות באקדמיה. כל זאת תוך הרחבת העיסוק בדמוקרטיה ובצרכים העכשוויים של החברה, ובמיוחד המאבק בגזענות; ותוך שיתוף אמיתי של כותבים ומומחים המייצגים תפיסות עולם מגוונות, וכן שיתוף משמעותי של מומחים וכותבים מהחברה הערבית.

בכבוד רב,

שרף חסאן

מנהל מחלקת חינוך

העתקים אל:

מר נפתלי בנט, שר החינוך

גבי דליה פניג, מ"מ יו"ר המזכירות הפדגוגית

גבי יעל גוראון, מפמ"רית מקצוע אזרחות

מר עבדאללה חטיב, מנהל אגף החינוך לערבים

גבי דנה פרידמן, מנהלת המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים במשרד החינוך

גבי אלירז קראוס, מנהלת אגף רוח וחברה

ד"ר אסף מלאך, יו"ר ועדת מקצוע האזרחות